

Universitatea Babeș–Bolyai
Facultatea de Litere

TEZĂ DE DOCTORAT

**Din istoria contactelor literare în Transilvania secolului al
XIX-lea**

REZUMAT

Coordonator științific
Prof. univ. Dr. Kozma Dezső

Doctorand:
Berki Tímea

Cluj, 2010

CUPRINS

1. Introducere

2. Aspecte metodologice

- 2.1. Dincolo de comparație
- 2.2. Teoria traducerii
- 2.3. Contextualismul

3. Mihai Eminescu în literatura (română) din Ungaria

- 3.1. Primele publicații ale poetului
 - 3.1.1. Teatrul și publicistica (politică)
 - 3.1.1.1. Instituție „națională” și politică
 - 3.1.1.2. Trei exemple ale problematizării teatrului român
- 3.2. Aspectele recepției operei lui Eminescu
 - 3.2.1. Despre poetul național al românilor
 - 3.2.2. Necrologuri, definiții de dicționar, biografii în limba maghiară
 - 3.2.3. Primele interpretări în limba maghiară

4. Poezie română în limba maghiară la sfârșitul secolului al 19-lea. Traducători, traduceri

- 4.1. Primele traduceri din Eminescu
 - 4.1.2. Incursiune în istoria traducerii
- 4.2. József Sándor ca traducător
 - 4.2.1. Primul care traduce – valoare și istoricitate
 - 4.2.2. O istorie a unei cariere de traducător
- 4.3. Primul volum de traduceri. Anomaliile recepției
 - 4.3.1. Brán Lőrinc/Laurențiu Bran
 - 4.3.2. Practica traducerii și poeticile redactării volumului
- 4.4. Traducători, intenții și canon. Încheiere

5. Întâlniri între culturi: români la universitatea din Cluj (1872–1918)

- 5.1. Universitatea din Cluj, Facultatea de Litere
- 5.2. Studenții universității și repertoriul lor
 - 5.2.1. Despre cercetările prozopografice
 - 5.2.2. Frecvența, preferințele individuale și comunitare ale studenților
 - 5.2.2.1. Studenți la Litere – identitate de gen și caracter „extraordinar”
 - 5.2.3. Doctori în filologie de naționalitate română. Titluri, disertații, cariere
- 5.3. Asociația Iulia a studenților români. Autoorganizare și identificare
- 5.4. Încheiere

6. Intelectuali clujeni. Universitari și identități în ultimele decenii ale secolului al 19-lea

- 6.1. Plurilingvism – problema caracterului național, respectiv universal
 - 6.1.1. Hugo von Meltzl
 - 6.1.2. Coeditorul, Sámuel Brassai
 - 6.1.3. Identitate confesională și literaturi naționale
- 6.2. De la Grigore Moldovan la Moldován Gergely

6.2.1. Dilemele literaturii despre Grigore Moldovan

6.2.2. Traducere – etnologie. Moldovan, etnograful

6.2.3. Carieră și operă. Eul textelor

6.2.3.1. Ungaria

6.2.3.2. Carieră în țară

6.3. Încheiere

7. Concluzii

8. Bibliografie

9. Anexe

9.1. Traducătorii și interpreții (în limba maghiară ale) poeziei române de la sfârșitul secolului al 19-lea

9.2. Acord cultural

9.3. Studenții români ale Facultății de Litere, Universitatea Regală Franz Josif

10. Indice de nume

CUVINTE CHEIE

Traducere, literatură, limba maghiară, limba română, Ungaria, Transilvania, secolul al 19-lea, istoria elitei, identitate confesională, plurilingvism, etnicitate, națiune, conflicte, antropologie culturală, contextualism.

SINTEZE ALE PĂRȚILOR PRINCIPALE

Lucrarea se ocupă cu contactele literare româno-maghiare de la sfârșitul secolului al 19-lea și începutul secolului al 20-lea, din ultimele decenii ale Monarhiei Austro-ungare. Deși titlul tezei promite analiza contactelor din Transilvania, din punct de vedere tematic acesta se integrează în contextul cultural al Ungariei, respectiv a Monarhiei, deoarece aceste contacte literare nu se dezvoltă numai în Transilvania, ci și în afara acestei regiuni.

Bibliografia amplă¹, care legitimează conceptul de „literatura Monarhiei” legat de termenul de „europenism central și estic”, marginalizează sau nu include cultura românilor din Ungaria, aceasta fiind doar parțială. Această parțialitate conferă un caracter provocativ acestei literaturi problematice în acest sens, poziționând-o într-un context mai larg care ține de plasticitatea istorică și de omonimia conceptului de literatură națională.

¹ FRIED 1996, FRIED 2001, FRIED 2002a, FRIED 2002 b, VAJDA 2000. }n context mai larg vezi: HANÁK 1999, MÓDOS 2005.

Acest aspect m-a influențat în definirea temei și problematicii tezei. Istoria sensului și conceptului de literatură națională devine problema centrală a tezei, deoarece perioada studiată ne oferă numeroase exemple care depășesc limitele caracterului național ale literaturilor.

Sursele documentare fiind heterogene, analizele tezei nu pot fi incluse într-un studiu monografic, fapt accentuat și de bibliografia contactelor literare maghiaro-române². De exemplu, din punctul de vedere al genurilor literare traduse, găsim texte ce aparțin etnografiei, traduceri de poezii, apoi traduceri artistice mai valoroase din perioada instituționalizării acestor relații. Traducerile de poezii de la sfârșitul secolului al 19-lea apar în volume numai la începutul secolului al 20-lea, făcând posibilă recepția literaturii române în rândul cititorilor maghiari. Teza nu este deci o monografie comparativă, nici o lucrare de istorie a recepției, ci se vrea a fi un experiment contactologic care îmbogățește atât tematic, cât și prin documente noi istoria traducerilor culturale româno-maghiare de la sfârșitul secolului al 19-lea.

Recepția literaturii scrise în limba română este reprezentată de traducerile sporadice ale unor intelectuali, publicate în diferite periodice. Bibliografia contactelor literare, respectiv literatura de specialitate³ conferă valoare primelor traduceri, care reprezintă puncte de plecare în apropierea celor două literaturi, însă din punct de vedere estetic acestea nu pot fi clasificate, datorită diletantismului traducătorilor. Consider, că aceste interpretări operează pe o dublă scară, de aceea în teză încerc a contextualiza gesturile primelor traducători pentru a le înțelege mai bine dintr-o perspectivă sincronă lor, nu dintr-una ulterioară, cum ar fi concepția estetică a literaturii.

Cercetările mele de mai multe ani, pornindu-se de la recepția operei eminesciene nu se pot baza pe concepția estetică a literaturii, ci mai degrabă pe una funcțională. Din această perspectivă funcțională, sunt la fel de importante variantele maghiare ale unei poezii românești și practica traducerii, locul apariției, intențiile, competențele, selecțiile traducătorilor, reconstrucția acestora, pentru că este definit de precepții faptul că cineva de ce, când și ce traduce, și prin urmare transmisia între culturi devine o ideologie a traducerii.

² DOMOKOS 1966.

³ BUGNARIU 1964, ENGEL 1964, DÁVID 1976, TODOR 1983.

Cronologia traducerilor, cantitatea lor nu pot fi aspecte definitorii în tratarea problemei, calitatea lor nu poate fi măsurată dintr-o perspectivă îndepărtată. Datorită acestui fapt și știind de existența cercetărilor filologice privind recepția operei eminesciene⁴, teza nu se ocupă cu analiza comparativă și filologică a traducerilor.

Prima parte a tezei se ocupă cu debutul lui Mihai Eminescu în literatura română din Ungaria, cu primele publicații ale sale, pentru că până la prima traducere a unei poezii ale poetului avem de a face cu publicistica lui polemică care ajută la explorarea unui nou tip de document, adică al proceselor verbale din Parlamentul maghiar. Aceste documente ne informează despre problematica etnicității, despre modul de înființare a unor instituții naționale culturale care capătă valoare și din perspectiva tematicii tezei, fiind în relație cu procesul de naționalizare, caracteristic regiunii în a doua jumătate a secolului al 19-lea.

Conturând recepția lui Eminescu, teza accentuează unele aspecte ale relației culturale româno-maghiare. Varianta din secolul al 19-lea al interpretării lui Eminescu, a viitoarei figuri mitizate, a poetului național, azi devenit clișeu, reprezintă texte foarte contrastante, analizate în capitolul care se ocupă cu primele aprecieri și interpretări în limba maghiară. Cele două studii în limba maghiară, scrise ca disertații de doctorat în 1895, sunt monografii pozitivistice, dar ne oferă și paralelisme interesante între viața și opera lui Eminescu și reprezentanții literaturii maghiare sau din străinătate (Lenau, Schopenhauer, Petőfi); acestea demască și încercările interpretative ale autorilor. Aceste disertații integrându-se în literatura de specialitate maghiară legată de Eminescu, sunt foarte interesante din punctul de vedere al limbii, și anume, opera autorului român (viitorul patriarh Miron Cristea, doctorand al Universității din Pesta) care tratează literatura română, din aspectul limbii folosite în disertație, cea maghiară, devine parte a literaturii maghiare. Acest fapt ține de anomaliile recepției, neproblematizate până acum, iar studiul disertației și al contextului ei va aduce argumente legate de folosirea limbii maghiare nu ca o decizie individuală, ci ca obligativitate impusă de puterea limbii oficiale în acea universitate. Astfel trebuie studiat și politica relațiilor dintre reprezentanții acestor două culturi.

⁴ Din această perspectivă consider a fi foarte importantă activitatea lui Gáldi László, Domokos Sámuel, Engel [Köllő] Károly.

Explorând contextul traducerilor putem reinterpretă cunoștințele noastre despre periodicele maghiare din epocă, deoarece traducerile poeziei românești apar în ziare și gazete locale, care până azi erau numai enumerate în lucrările de istorie a presei, fără a recunoaște valoarea lor în contactul literaturilor maghiare și române. Poeziile traduse din Eminescu sunt publicate pentru prima oară în numărul special (de Crăciun, 1885) a ziarului *Kolozsvári Közlöny*, sau în rubrica de foileton a gazetei *Szilágy-Somlyó* (1889-1891), reprezentând pretenția sau exigența pe de o parte a editorilor de presă, pe altă parte a cititorilor – multiculturali, cunoscători a mai multor limbi – din Transilvania, și nu în ultimul rând și practica de traducător a unor intelectuali cu socializare multiplă, cu experiență în folosirea celor două limbi (politicianul, organizatorul de instituții, Sándor József; teologul Laurențiu Bran). Traducerile acestea sunt rezultatele preocupărilor literare din cadrul cercurilor speciale (de autoinstruire) ale gimnaziilor confesionale, frecventate de traducători. Cu totul că Sándor și Bran se ocupă cu traducerea poeziei eminesciene, sunt exemplele interesante ale contactologiei, neputând fi clasificate după aceleași criterii. Semnalez, că dintre traducătorii lui Eminescu în limba maghiară lipsesc acei intelectuali (Szász Károly sau Arany János) care sunt profesioniștii traductologiei maghiare. În comparație cu proiectul traducerilor din Shakespeare sau din Dante, traducerea literaturilor diferitelor etnii din Ungaria căpăta accente diferite. Sándor József traduce în limba sa maternă, pe când românul Bran din limba sa maternă, fapt ce conduce la problematica cunoștinței limbilor, dar implicit și la cea a omogenității și omonimității literaturilor, culturilor naționale diferențiate prin atributele „maghiar” și „român”. Această perioadă este caracterizată de modernizarea societății, de concepția de stat a Ungariei în contra realității dualismului austro-ungar. Canonizarea conceptului de literatură maghiară națională se leagă de acest proces politic, adâncind distanțierea națiunii maghiare de comunitățile etnice. Literatura maghiară definită din perspectiva limbii naționale se diferențiază și de literaturile etniilor din Ungaria, anterior părți componente ale acesteia.

Pentru a-și legitima existența și valoarea, pentru a se reintegra în acest concept care mai înainte funcționa conform principiului *hungarus*, literaturilor etniilor îndepărtate prin limbă de cea maghiară rămânea doar calea traducerii. Ar trebui explorate preconcepțiile de traducere și în cazul altor etnii din Ungaria sfârșitului de secol 19,

pentru a vedea și mai clar interesul românilor față de traducerea literaturii lor în limba maghiară.

Misiunea culturală a traducerii bazată pe cunoaștere, acceptare și reconciliere devine reală doar după jumătatea secolului al 20-lea. Teza contrapunctează această realitate în cazul analizei popularității poeziei eminesciene *De ce nu-mi vii*, respectiv în critica lui Endre Ady despre prezentarea piesei de teatru, *Iubirea Floricăi* de Grigore Moldovan. În ambele cazuri factorii extraliterari, varianta acompaniată cu melodie, respectiv dansul și costumul popular, conferă efect pozitiv operei literare/dramatice. Aceste posibilități ale receptării, bazate pe vizualitate și percepție acustică, care apar în contra caracterului scris al literaturii, legitimează o recepție mai întemeiată, mai sigură. Aceste două exemple arată că literatura și cultura orală a acelei epoci are un efect mai important asupra publicului larg, decât cea scrisă.

După aceste capitole, a doua jumătate a tezei se leagă de acel aspect metodologic care vede experiența în diferite culturi ca rezultat al proceselor de socializare, legitimate fertile de realitatea multiculturală și plurilingvă a Monarhiei. Identificarea studenților Facultății de Litere de la Universitatea Maghiară Regală, mai târziu purtând numele lui Franz Iosif, intră în dialog cu cercetările privind istoria universității și cea a istoriei contactelor literare și culturale, respectiv abordează și latura română a contactelor interculturale studiate. Repertoriile redactate de Viktor Karády, Lucian Nastasă, respectiv de Cornel Sigmirean pot fi completate cu reconstrucția carierelor acestor studenți, folosindu-ne de date legate de viața lor pre- și postuniversitară. Această reconstrucție poate coriga statistica repertoriilor, dar relevă și problematica identificării naționale ale studenților, deoarece această componentă a identității, naționalitatea doar la sfârșitul secolului al 19-lea devine rubrică obligatorie în matricole.

Acest segment al cercetării este foarte important și pentru că definește cu concizie faptul că disciplinele catedrei române ale universității atrag doar studenții români. Realitatea aceasta explică lipsa profesioniștilor din rândul traducătorilor maghiari ai literaturii române, deoarece străinătatea limbii persistă până în primele decenii ale secolului 20, în contra traducerilor existente. De aceea nu poate fi întâmplător că până în 1919 cunoaștem numai un singur student care alege specializarea română a Facultății de Litere.

Perioada de aproape cinci decenii ale existenței acestei Universități este una foarte importantă privind educația superioară din Ungaria. Evenimentele din secolul 20 au schimbat raporturile dintre cultura maghiară și română, de aceea studiul elitelor române socializate în instituțiile din Ungaria poate reconstrui unele cariere care s-au sfârșit la jumătatea secolului 20, dar care se continuau și după 1918, în condițiile schimbate.

Abordarea temei din perspectiva cercetării elitelor devine o noutate a tezei, deoarece leagă aceste cercetări de problematica socializării. Alături de pozitivitatea contactelor culturale, lucrarea prezintă și un eveniment conflictual, de natură politică, dar care este un argument legat de construcția paralelă a culturilor, de inegalitatea posibilităților, de inecvivalența relațiilor interculturale. Pe lângă acestea, teza conține un capitol care reinterpretează contactele literare din perspectiva unor cariere intelectuale, prin care reprezintă diferența concepției culturilor, a caracteristicilor acestora definite de limbă, de naționalitate, respectiv implicit ne dezvăluie și diferitele politici ale transmisiunilor culturale.

Sámuel Brassai și Hugo von Meltzl redactau o revistă poliglotă, comparativă, dar și interdisciplinară (literatură, traducere, etnologie, antropologie), bazată pe concepția literaturii universale elaborată de Goethe. Grigore Moldovan trecea peste publicațiile sale în limba română pentru a deveni scriitor maghiar, fidel statului național maghiar. Brassai și Meltzl prin revista lor se apropiau spre cosmopolitism, universalitate, aducând argumente pentru o identitate supranațională, imperialistă, cosmopolită, iar Grigore Moldovan – după cum arată studiul genealogic al familiei sale – pășea pe drumul asimilației: ca cetățean maghiar de naționalitate română era fidel Ungariei și era considerat trădător din perspectiva comunității sale etnice. Figura lui devenea problematică atât pentru categoria națiunii române cât și pentru cea maghiară, iar identitatea lui etnică din acest punct de vedere părea inaccesibilă, fiind o identitate hibridă.

Problematica multiculturalismului și a plurilingvismului caracteristic sfârșitului de secol 19, nu poate fi despărțită deci de studiul contactelor culturale și literare. Așadar identitățile individuale sau comunitare plurilingve, multiculturale trebuie studiate din perspectivă istorică, cu metodologii adecvate, în cazul acestei teze primind coerență din aspectul istoriei elitelor. Studiul carierelor individuale ne arată și funcționarea unor

paradigme identitare contrare celei naționale, impuse de statele naționale în formare, respectiv ne conduce la recunoașterea acelor procese care ne-au condus la relativa concizie a conceptelor utilizate de noi și la caracterul problematic al utilizării acestora. Putem recunoaște că identitățile profesionale ale primelor profesori universitari clujeni au și componente foarte diferite, influențate de cariera, de identitatea confesională, de conceptele lor științifice. Adeptul liberalismului toleranței confesionale ale unitarierilor, Hugo von Meltzl, este un intelectual ce aparține unei etnii (sas/german) din Ungaria, din Monarhie, dar această apartenență diferă de cea a lui Grigore Moldovan, cetățean maghiar greco-catolic de naționalitate română. Această afirmație se leagă de calitatea contactelor, de raportul subordonat, inegal dintre ele, astfel istoria relațiilor dintre literaturi nu poate fi despărțită de problematica puterii, de cea a ideologiei.

Traducerile sporadice din această epocă, diferitele concepții ale traducătorilor arată cum își caută locul literatura română în cea maghiară din Ungaria. Cel mai important aspect al tezei ne arată că contactele literare româno-maghiare, după studiile de caz ale lucrării, nu pot fi diferențiate pe baza caracterului național, deoarece la sfârșitul secolului al 19-lea conceptul de națiune, de stat național, de literatură și cultură națională era încă în curs de formare.